

Цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

УДК 657

Шикір Дмитро Олександрович

аспірант

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Shykir Dmytro

Postgraduate Student of the

Educational and Scientific Institute of Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0009-0006-0683-5772

**ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ ВИСНОВКІВ
ВЕРХОВНОГО СУДУ У ЦИВІЛЬНИХ СПОРАХ ТА ШЛЯХИ ЇХ
ПОДОЛАННЯ**

**PROBLEMS OF APPLYING THE LEGAL CONCLUSIONS OF
THE SUPREME COURT IN CIVIL CASES AND WAYS TO
OVERCOME THEM**

***Анотація.** Вступ. У сучасній юридичній науці та практиці проблематика застосування правових висновків Верховного Суду у цивільному судочинстві набуває дедалі більшої актуальності, особливо в умовах трансформації правової системи України та прагнення до утвердження принципу правової визначеності. Незважаючи на закріплену у законодавстві необхідність урахування правових висновків Верховного Суду, на практиці виникає низка складнощів, які перешкоджають їх ефективному застосуванню.*

Мета. Метою статті є виявлення та аналіз основних проблем, що виникають у процесі застосування правових висновків Верховного Суду у цивільних справах, а також розробка можливих шляхів подолання зазначених труднощів із урахуванням доктринальних підходів і практичних потреб судової системи.

Матеріали і методи. У дослідженні використано:

- 1. Конституцію України, Цивільний процесуальний кодекс України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів»;*
- 2. Судову практику Верховного Суду, включно з позиціями Великої Палати та касаційних палат;*
- 3. Наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників у галузі процесуального права.*

Методологічну основу становлять загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція) та спеціально-юридичні методи (формально-догматичний, порівняльно-правовий, системно-функціональний, інтерпретаційний).

Результати. У межах дослідження визначено, що проблеми застосування правових висновків Верховного Суду зумовлені як нормативною невизначеністю їхнього правового статусу, так і відсутністю чітких критеріїв для відступу від усталених правових позицій. Зокрема, встановлено:

- розбіжності у тлумаченні ролі висновків між різними інстанціями;*
- неоднакову практику доведення нових висновків до відома судів нижчого рівня;*
- відсутність нормативно врегульованого механізму врахування зміни практики.*

Запропоновано низку концептуальних підходів до вдосконалення практики застосування правових висновків, зокрема шляхом

законодавчого унормування процедур обґрунтованого відступу, створення централізованої бази актуальних правових позицій, запровадження єдиного моніторингового органу при Верховному Суді.

Перспективи. Подальші дослідження доцільно спрямувати на інституційну модернізацію способів імплементації правових висновків у діяльність судів першої та апеляційної інстанцій, а також на запровадження алгоритмізованих механізмів юридичної оцінки судових рішень на відповідність актуальній судовій практиці.

Ключові слова: правовий висновок, Верховний Суд, цивільне судочинство, проблеми застосування, судова практика, відступ від висновку, єдність судової практики.

Summary. *Introduction.* In contemporary legal science and practice, the issue of applying the legal conclusions of the Supreme Court in civil proceedings is gaining increasing relevance, especially in the context of the transformation of Ukraine’s legal system and the pursuit of legal certainty. Despite the legislative requirement to take into account the Supreme Court’s legal conclusions, a number of difficulties arise in practice that hinder their effective application.

Purpose. The aim of this article is to identify and analyze the main problems arising in the process of applying the Supreme Court’s legal conclusions in civil cases, as well as to develop possible ways to overcome these challenges, taking into account doctrinal approaches and the practical needs of the judiciary.

Materials and Methods. The study is based on:

1. The Constitution of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, and the Law of Ukraine “On the Judiciary and the Status of Judges”;
2. Case law of the Supreme Court, including positions of the Grand Chamber and cassation chambers;

3. Scholarly works of domestic and foreign researchers in the field of procedural law.

The methodological foundation consists of general scientific methods (analysis, synthesis, induction, deduction) and special legal methods (formal-dogmatic, comparative legal, systemic-functional, and interpretative methods).

Results. The study reveals that the problems of applying the Supreme Court's legal conclusions are caused both by the normative ambiguity of their legal status and the absence of clear criteria for departing from established legal positions.

Specifically, it identifies:

- inconsistencies in the interpretation of the role of legal conclusions across different court instances;
- uneven practices in communicating new legal conclusions to lower courts;
- the lack of a regulatory mechanism for accounting for changes in judicial practice.

Several conceptual approaches are proposed to improve the application of legal conclusions, including the legislative regulation of justified departure procedures, the creation of a centralized database of current legal positions, and the establishment of a unified monitoring body within the Supreme Court.

Discussion. Future research should focus on the institutional modernization of mechanisms for implementing legal conclusions in the activities of courts of first and appellate instance, as well as on the development of algorithmic mechanisms for legally assessing court decisions for their compliance with current judicial practice.

Key words: legal conclusion, Supreme Court, civil procedure, application problems, case law, departure from legal conclusion, unity of judicial practice.

Постановка проблеми. У сучасній правовій системі України, що перебуває у процесі трансформації та адаптації до європейських стандартів, особливого значення набуває питання забезпечення єдності та передбачуваності судової практики. Одним із ключових інструментів досягнення цього завдання є правові висновки Верховного Суду, які, відповідно до процесуального законодавства, мають враховуватися судами нижчих інстанцій при розгляді аналогічних справ. Проте, на практиці існує чимало проблем, які ускладнюють або навіть унеможливають належне застосування цих висновків.

Правові висновки Верховного Суду покликані виконувати функцію нормативно-орієнтуючого та стабілізуючого елементу в правозастосовній діяльності судів. Вони спрямовані на забезпечення однакового підходу до тлумачення та застосування норм матеріального і процесуального права, що має на меті зміцнення принципів правової визначеності, законності, рівності всіх перед законом і судом. Однак у реальних умовах правозастосування постає низка серйозних викликів.

Зокрема, відсутні чітко визначені законодавчі критерії, за якими правовий висновок Верховного Суду має кваліфікуватися як обов'язковий до врахування. Нерідко у судових рішеннях змішуються правові позиції (*ratio decidendi*) з судовими міркуваннями або аргументами (*obiter dictum*), що породжує правову невизначеність. Крім того, суди першої та апеляційної інстанцій іноді або ігнорують висновки Верховного Суду, або відступають від них без належного обґрунтування, що суперечить вимогам ст. 263 ЦПК України.

Додатково ускладнює ситуацію брак процесуального механізму, який дозволяв би сторонам ефективно посилатися на правові висновки Верховного Суду у процесі доказування своєї правової позиції. Це ставить під сумнів доступність правосуддя та однаковість його реалізації. Також

не до кінця врегульованим залишається питання правових наслідків недотримання правового висновку — як для суду, так і для сторін процесу.

Отже, проблема застосування правових висновків Верховного Суду у цивільних спорах має як теоретичний, так і прикладний вимір. Вона вимагає системного осмислення та вдосконалення нормативного регулювання з урахуванням як доктринальних підходів, так і практичних потреб судової системи. Вирішення зазначених проблем є необхідною умовою забезпечення ефективного судового захисту, зміцнення авторитету судової влади та розвитку правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика застосування правових висновків Верховного Суду у цивільному процесі стала об'єктом уваги вітчизняних науковців порівняно нещодавно, однак уже зараз окреслюється коло авторів, які здійснили важливі напрацювання у цьому напрямі. Серед них варто виокремити О.О. Берназюка, який аналізує правові висновки у контексті забезпечення законності судових рішень та стверджує, що такі висновки мають виконувати функцію узагальнюючих орієнтирів для правозастосовної діяльності [2, с. 14]. Ю.Ю. Рябченко у своїх працях звертає увагу на природу судової правотворчості та її значення для утвердження принципу верховенства права, розглядаючи правові висновки як інструмент інституційного посилення ролі Верховного Суду в правовій системі [4, с. 34].

Особливий практичний акцент на аналізі структури та юридичної сили правових висновків робить суддя Великої Палати Верховного Суду К.М. Пільков. У своїх публікаціях він неодноразово підкреслює проблему відсутності чіткої структури висновків у судових рішеннях та виступає за обов'язкове виділення правового висновку як окремого елементу мотивувальної частини рішення задля забезпечення передбачуваності судової практики [5, с. 65].

Проблему нормативного впливу правових висновків у межах континентальної системи права досліджували О.І. Харитонов та Н.М. Онопченко [6], а також Ю.М. Грошевий [7]. Вони звертали увагу на зміщення меж між правозастосуванням і правотворенням у рішенні Верховного Суду та вказували на необхідність формування чітких доктринальних критеріїв обов'язковості таких висновків.

Суттєвий внесок у вивчення процесуальних аспектів правових висновків зробив В.І. Тertiшник [8], який зосередився на процесуальній природі висновків, їх взаємозв'язку з принципом верховенства права та обов'язковістю рішень касаційної інстанції. ін обґрунтовує межі впливу правових висновків на поведінку суду, особливо при відступі від раніше висловлених позицій.

Незважаючи на вагомі здобутки у теоретичному осмисленні правових висновків, у науковій літературі досі залишаються нерозкритими або фрагментарно дослідженими такі важливі аспекти:

- відсутність усталеного підходу до розмежування між *ratio decidendi* та *obiter dictum*, що ускладнює виявлення правового висновку як обов'язкової частини рішення;
- проблема адаптації правових висновків до динамічних змін у соціальному та правовому середовищі, що ставить під сумнів сталість судової практики;
- невизначеність процесуального статусу правового висновку як елементу доказування, мотивування правової позиції сторони, а також як підстави для апеляційного чи касаційного оскарження;
- недостатня розробка питань взаємодії правових висновків Верховного Суду з практикою Європейського суду з прав людини, особливо з урахуванням стандартів справедливого судового розгляду за статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Таким чином, хоча окремі аспекти досліджуваної теми вже були предметом наукового аналізу, комплексне, міждисциплінарне вивчення проблеми застосування правових висновків Верховного Суду у цивільних справах із врахуванням практичних викликів і сучасного стану судової реформи залишається актуальним та необхідним для подальшого розвитку української правової доктрини і вдосконалення системи судового захисту.

Мета статті. Метою статті є комплексне дослідження проблем, пов'язаних із застосуванням правових висновків Верховного Суду у цивільних справах, з'ясування причин труднощів у їх реалізації, а також розробка практичних та нормативних шляхів їх подолання з метою підвищення ефективності судового захисту та забезпечення єдності судової практики в Україні.

Для досягнення зазначеної мети у статті вирішуються такі наукові завдання:

1. Визначити правову природу правового висновку Верховного Суду та його функціональне призначення у системі цивільного процесуального права.
2. Проаналізувати чинне нормативне регулювання щодо обов'язковості правових висновків та механізмів їх застосування судами нижчих інстанцій.
3. Дослідити проблеми тлумачення та ідентифікації правового висновку в судовому рішенні, зокрема питання розмежування *ratio decidendi* та *obiter dictum*.
4. Встановити вплив правових висновків на реалізацію процесуальних прав сторін, у тому числі права на справедливий суд, ефективний захист і доступ до правосуддя.

5. Розробити пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання статусу правових висновків, форм їх викладення та способів їх урахування в правозастосовній діяльності.

Наукова новизна статті полягає у всебічному підході до аналізу проблематики застосування правових висновків Верховного Суду в цивільному процесі з позицій як теорії права, так і судової практики. Уперше в контексті цивільного судочинства пропонується системне бачення правового висновку не лише як орієнтира для суду, але й як процесуального інструменту забезпечення доступу до правосуддя, з урахуванням необхідності формалізації критеріїв його обов'язковості та нормативної визначеності. Стаття містить авторські рекомендації щодо підвищення ефективності використання правових висновків у практиці судів першої та апеляційної інстанцій, що має значення для подальшого розвитку правової системи України в умовах її реформування.

Матеріали і методи. У процесі підготовки статті «Проблеми застосування правових висновків Верховного Суду у цивільних спорах та шляхи їх подолання» було використано комплекс методів юридико-догматичного, емпіричного та міждисциплінарного аналізу, які забезпечили всебічність дослідження.

Формально-логічний метод застосовувався для аналізу змісту правових норм, які регулюють статус правових висновків Верховного Суду, зокрема ст. 263 Цивільного процесуального кодексу України, положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та інших актів процесуального законодавства.

Порівняльно-правовий метод дозволив зіставити вітчизняну практику формування та застосування правових висновків із аналогічними підходами у правових системах країн континентальної Європи (Німеччина, Франція, Польща), а також проаналізувати підхід

Європейського суду з прав людини до проблеми правової визначеності (з урахуванням ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Системно-структурний метод допоміг розкрити внутрішні зв'язки між правовим висновком як елементом мотивувальної частини судового рішення та загальним механізмом реалізації права на судовий захист.

Функціональний метод використовувався для з'ясування реального впливу правових висновків Верховного Суду на практику судів нижчих інстанцій, їх ефективність у забезпеченні однаковості правозастосування та правової передбачуваності.

Метод правового моделювання було залучено для формулювання пропозицій щодо вдосконалення нормативного регулювання статусу правових висновків, механізмів їх ідентифікації та критеріїв обов'язковості.

Матеріальною базою дослідження стали:

1. Конституція України, Цивільний процесуальний кодекс України, Закон України «Про судоустрій і статус судів».
2. Правові позиції Великої Палати та касаційних палат Верховного Суду у сфері цивільного судочинства.
3. Аналітичні матеріали та публікації вітчизняних і зарубіжних правників, що стосуються природи правових висновків.
4. Рішення ЄСПЛ, в яких сформульовано критерії юридичної визначеності, передбачуваності судових рішень та обов'язковості мотивування відступу від усталеної практики.

Сукупність зазначених методів та джерел дозволила забезпечити глибину, цілісність і належний рівень наукової аргументації викладених у статті положень і висновків.

Виклад основного матеріалу. У сучасній правовій системі України, що перебуває в активному процесі реформування, особливої актуальності

набуває питання забезпечення єдності, передбачуваності та стабільності судової практики. Одним з основних інструментів досягнення цієї мети є правові висновки Верховного Суду, які формуються під час розгляду справ у касаційному порядку. Верховний Суд покликаний не лише вирішувати конкретні спори, а й формувати орієнтири для правозастосовної діяльності судів нижчих інстанцій, тим самим забезпечуючи узгодженість тлумачення норм матеріального і процесуального права.

Однак на практиці застосування правових висновків викликає низку проблем як нормативного, так і процесуального характеру. Зокрема, у чинному законодавстві відсутнє чітке визначення правового статусу таких висновків, немає єдиного підходу до їх структурування у судових рішеннях, а також відсутні уніфіковані правила їх ідентифікації та застосування судами нижчих інстанцій. Нерідко виникають труднощі з розмежуванням *ratio decidendi* — обов'язкової частини судового рішення — та *obiter dictum*, що не мають юридично зобов'язального характеру, проте подаються в одній логічній послідовності тексту судового акта.

Крім того, спостерігається певна непослідовність у практиці врахування правових висновків, що формує ризики вибіркового правозастосування та порушення принципу правової визначеності. У деяких випадках суди першої та апеляційної інстанцій або ігнорують усталені позиції Верховного Суду, або ж відступають від них без належної правової аргументації, що суперечить положенням процесуального законодавства та підриває довіру до судової влади.

Усе це свідчить про необхідність глибокого теоретичного осмислення природи правового висновку, удосконалення законодавчих підходів до його регулювання та формування дієвих механізмів впровадження правових позицій Верховного Суду в судову практику. Такий підхід сприятиме зміцненню верховенства права, уніфікації

правозастосування та забезпеченню справедливого судового розгляду як конституційної гарантії кожної особи.

На нашу думку, правовий висновок Верховного Суду є особливим правозастосовним інструментом, що формується у процесі розгляду справи судом касаційної інстанції та відображає його офіційне тлумачення норм матеріального або процесуального права, які викликають труднощі у застосуванні або потребують правової визначеності. Хоча в чинному законодавстві України відсутнє чітке нормативне визначення поняття «правовий висновок», його зміст і значення впливають із сукупного аналізу положень статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», статті 263 Цивільного процесуального кодексу України, а також з практики Верховного Суду [3, 9].

З огляду на це, правовий висновок не є джерелом права в традиційному розумінні континентальної правової системи, однак виконує квазінормативну функцію: він не має формальної обов'язковості, але його ігнорування без належного мотивування вважається процесуальним порушенням і може бути підставою для скасування судового рішення в касаційному порядку. Таким чином, правовий висновок поєднує у собі ознаки як судового тлумачення, так і судового правотворення, і в українській практиці наближається за значенням до прецеденту у загальному праві.

Правова природа висновку Верховного Суду вимагає його відмежування від суміжних понять. Насамперед, необхідно чітко розрізняти *ratio decidendi* — ту частину рішення, яка містить основне правове тлумачення й має нормативне значення — та *obiter dictum*, тобто додаткові міркування суду, що не мають обов'язкової сили, хоча можуть враховуватись у подальшому [4, с. 40]. У практиці Верховного Суду відсутність явного відокремлення цих елементів призводить до

невизначеності у застосуванні правових висновків, і це є одним з актуальних викликів для уніфікації судової практики.

Функціональне призначення правових висновків Верховного Суду у системі цивільного процесуального права багатогранне. Насамперед, вони забезпечують єдність судової практики, виступаючи орієнтирами для судів нижчих інстанцій при вирішенні аналогічних справ. Завдяки цьому досягається стабільність тлумачення норм права та усувається правова невизначеність у національній юрисдикції. Правові висновки виконують також роль важливого інструменту забезпечення правової передбачуваності — сторони, адвокати, судді мають змогу прогнозувати наслідки застосування певної норми у тій чи іншій ситуації [2, с. 16].

Окрім цього, правові висновки мають виражену інтерпретаційну функцію: вони дають змогу подолати прогалини, суперечності чи мовну неоднозначність законодавчих приписів без необхідності втручання законодавця. У цьому сенсі діяльність Верховного Суду є також формою «живого права», що відображає розвиток праворозуміння з урахуванням актуальних суспільних потреб.

Важливо й те, що правовий висновок впливає на реалізацію права на справедливий суд, закріпленого у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Він слугує гарантією рівності всіх перед законом і судом, сприяє уникненню дискримінаційного чи довільного підходу до осіб у подібних правових ситуаціях. У цьому контексті правовий висновок набуває ознак процесуального орієнтира, що визначає стандарти якості судового розгляду.

Таким чином, правовий висновок Верховного Суду, хоча й не є формальним джерелом права, відіграє ключову роль у забезпеченні єдності судової практики, правової визначеності, справедливості та ефективності правосуддя у цивільному процесі. Його правова природа вимагає подальшого теоретичного осмислення і законодавчого

доопрацювання з метою належного впорядкування механізмів формування, структурування та застосування цього важливого правового інструменту.

Чинне процесуальне законодавство України закріплює обов'язок судів враховувати правові висновки Верховного Суду, однак не формулює чіткого механізму реалізації цього обов'язку, що створює підґрунтя для неоднакової судової практики. Основні норми, які регулюють це питання, містяться у Цивільному процесуальному кодексі України [3], Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [9], а також у практиці Великої Палати Верховного Суду.

Насамперед, частина шоста статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» прямо передбачає, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, мають враховуватися іншими судами при застосуванні аналогічних норм права [9]. Це формулювання не містить терміна «обов'язковість», однак вказівка на необхідність врахування правових висновків Верховного Суду де-факто означає вимогу їх урахування в аналогічних справах.

Ключовим процесуальним положенням є частина четверта статті 263 Цивільного процесуального кодексу України, яка встановлює, що суд, ухвалюючи рішення, повинен ураховувати висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду у подібних правовідносинах [1]. У разі відступу від такого висновку суд зобов'язаний чітко вмотивувати свою позицію. Таким чином, у національному процесуальному праві реалізується модель *soft binding precedent* — обов'язок не «сліпо» копіювати позицію вищої інстанції, а мотивовано враховувати її при вирішенні аналогічної справи [5, с. 68].

Важливо наголосити, що чинне законодавство не містить процедурної моделі або конкретного алгоритму, який би регламентував:

- як ідентифікувати правовий висновок у постанові Верховного Суду (зокрема, як розмежувати *ratio decidendi* та *obiter dictum*)
- які наслідки настають у разі неврахування такого висновку;
- яким чином сторона у справі може ініціювати перед судом застосування правового висновку Верховного Суду;
- що вважати «аналогічними правовідносинами» у контексті ст. 263 ЦПК України.

На практиці ці питання вирішуються судами довільно, часто залежно від рівня правосвідомості судді або якості підготовки правової позиції стороною. Це призводить до вибіркості врахування правових висновків і суттєвих коливань у правозастосуванні.

В окремих постановах Верховного Суду, зокрема Великої Палати, містяться вказівки щодо допустимості відступу від раніше сформованої практики. Так, у постанові Великої Палати ВС від 01.06.2021 у справі № 9901/30/21 зазначено, що суд має право відступити від попереднього висновку Верховного Суду, якщо обґрунтує зміну правового підходу з урахуванням зміни правового середовища, нових соціальних умов або виявлених помилок у попередній практиці [10]. Проте чіткий тест або інструкція щодо допустимості та меж таких відступів законодавчо не закріплена.

З огляду на це, на сьогодні в Україні відсутній повноцінний механізм нормативної реалізації правових висновків Верховного Суду. Наявні приписи — фрагментарні, декларативні, залишають значний простір для дискреції судів нижчих інстанцій. Відсутність інституціоналізованої системи моніторингу врахування висновків, а також єдиної бази актуальних позицій Верховного Суду лише поглиблює проблему [8, с. 30].

У підсумку слід констатувати, що чинне нормативне регулювання формально визнає обов'язок врахування правових висновків, проте не

забезпечує належного механізму їх застосування, що у свою чергу негативно впливає на єдність судової практики, правову визначеність та ефективність захисту прав у цивільному процесі.

Тому питання вдосконалення відповідного правового регулювання є не лише актуальним, а й критично важливим для функціонування системи правосуддя.

Однією з ключових проблем, що суттєво впливають на ефективність реалізації правових висновків Верховного Суду у цивільному судочинстві, є відсутність чітко визначених критеріїв для їхнього тлумачення та ідентифікації в тексті судового рішення. Особливу складність становить розмежування правової позиції, яка має обов'язкову силу для інших судів (*ratio decidendi*), від декларативних або допоміжних міркувань суду, які не мають нормативного значення (*obiter dictum*).

У контексті модернізації української судової системи, що дедалі більше орієнтується на елементи прецедентної моделі, запозиченої з загального права, розуміння і відмежування цих категорій набуває особливого значення. *Ratio decidendi* (від лат. «підстава для рішення») — це та частина мотивувальної частини судового рішення, яка містить правовий висновок суду щодо застосування норми права у зв'язку з конкретними фактичними обставинами справи, і яка має обов'язкову силу для інших судів у схожих правовідносинах. Натомість *obiter dictum* (від лат. «сказане мимоходом») охоплює міркування, судові припущення або коментарі, що не є необхідними для вирішення спору та не підлягають обов'язковому врахуванню [4, с. 42].

Попри те, що українське законодавство — зокрема частина четверта статті 263 Цивільного процесуального кодексу України — прямо вказує на обов'язок суду враховувати висновки Верховного Суду щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, жодна з норм не встановлює

критеріїв для визначення, що саме є таким висновком [3]. Аналогічно, стаття 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вимагає враховувати правові позиції Верховного Суду, але також не надає методологічного розмежування між різними видами судових міркувань [9].

На це звертає увагу суддя Великої Палати Верховного Суду Костянтин Пільков, який наголошує на відсутності чіткої внутрішньої структури постанов Верховного Суду, унаслідок чого правовий висновок не виокремлено, не має окремого підзаголовка, а його визначення залежить від суб'єктивного сприйняття читача. У своїй доповіді він зазначає, що без нормативного унормування структури постанов суду правова визначеність залишатиметься на низькому рівні [5, с. 69].

Інші дослідники, зокрема Ю.Ю. Рябченко, підкреслюють, що така ситуація є наслідком загальної відсутності доктринального обґрунтування правового висновку як особливої форми правозастосування, що водночас виконує правотворчу та тлумачну функції. Автор стверджує, що ігнорування необхідності розмежування *ratio decidendi* і *obiter dictum* призводить до хаотичної практики їх застосування [4, с. 42].

У практичному вимірі ця проблема виливається у випадки, коли суди нижчих інстанцій, посиляючись на постанови Верховного Суду, відтворюють саме *obiter dictum*, а не *ratio decidendi*, тим самим неправильно тлумачачи правову позицію. Такі ситуації були зафіксовані у низці рішень, аналізованих, наприклад, О.О. Берназюком, який підкреслює, що невизначеність щодо ідентифікації правового висновку веде до фрагментації судової практики та порушення єдності її застосування [2, с. 21].

Науковець В.І. Тертишник у цьому контексті виступає за законодавче закріплення вимог до структури мотивувальної частини постанов Верховного Суду, зокрема за запровадження спеціального

позначення правового висновку як окремого елементу, обов'язкового до врахування [8, с. 33].

Таким чином, відсутність нормативно визначеної моделі виокремлення правового висновку Верховного Суду як *ratio decidendi*, а також відсутність чітких меж між ним та *obiter dictum*, створюють серйозні перешкоди для досягнення цілей судової реформи — забезпечення єдності, передбачуваності та справедливості судової практики. Це негативно впливає на правову визначеність, однаковість судових рішень та можливість суб'єктів правовідносин передбачити правові наслідки своїх дій.

Наявність чітко окресленого *ratio decidendi* є не лише питанням юридичної техніки, але й складовою забезпечення конституційних прав учасників процесу. Зокрема, відсутність можливості однозначно визначити, що саме є правовим висновком, суттєво ускладнює реалізацію права на ефективний засіб правового захисту, передбаченого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Правозастосовна непередбачуваність суперечить також принципу правової визначеності, який є складовою верховенства права [11].

З огляду на це, існує нагальна потреба у доктринальному та нормативному унормуванні питання розмежування *ratio decidendi* та *obiter dictum*. Можна запропонувати запровадити до процесуального законодавства такі новели:

1. Визначення поняття «правовий висновок» — у Цивільному процесуальному кодексі України має бути закріплено, що правовим висновком є лише та частина мотивувальної частини постанови Верховного Суду, яка є безпосередньою підставою для вирішення спору і має застосовуватись у подібних справах.

2. Структурні вимоги до судового рішення — Верховний Суд має застосовувати єдину модель формулювання правової позиції з виділенням

її окремим абзацом або підрозділом (наприклад: "Правовий висновок суду").

3. Окрема база даних правових висновків — створення в межах вебпорталу судової влади України доступної бази правових висновків, яка дозволить користувачам ідентифікувати *ratio decidendi* у кожній постанові без необхідності читати всю мотивувальну частину.

4. Механізм інтерпретації при сумніві - запровадження інституційної процедури звернення до Великої Палати Верховного Суду або Науково-консультативної ради при ВС у разі сумніву щодо обов'язковості тієї чи іншої позиції.

Запропоновані заходи мають забезпечити:

- єдність судової практики;
- підвищення ефективності касаційного перегляду;
- стабільність і передбачуваність у застосуванні норм матеріального та процесуального права;
- зменшення кількості скасованих рішень через порушення вимог статті 263 ЦПК України.

Крім того, ця проблема не є унікальною для України. У низці європейських країн континентальної правової традиції, які запровадили практику судових прецедентів (*Germany, France, Italy*), аналогічні труднощі були подолані через розробку внутрішніх інструкцій для вищих судів, а також через активну участь правничої спільноти у кодифікації принципів тлумачення судових рішень. Зокрема, практика *Bundesgerichtshof* (Федеральний суд Німеччини) передбачає чітке подання ключового висновку в окремому розділі рішення — *Leitsatz*.

Таким чином, проблема ідентифікації та тлумачення правових висновків Верховного Суду не може залишатись у площині лише професійної інтуїції юристів і суддів. Вона потребує нормативного

врегулювання, яке дозволить перетворити судову практику з дискретної на системну та методологічно послідовну.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Реалізація права на судовий захист у цивільному судочинстві є основоположним елементом функціонування правової держави та забезпечення принципу верховенства права. У цьому контексті особливо важливу роль відіграють правові висновки Верховного Суду, які не тільки сприяють уніфікації судової практики, а й слугують механізмом формування правової визначеності, передбачуваності та стабільності правовідносин.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі основні висновки:

1. Правова природа правового висновку Верховного Суду є складною та багатогранною: він поєднує елементи судового тлумачення, правотворення та методологічного орієнтира для судів нижчих інстанцій. Незважаючи на відсутність формального визнання як джерела права, правовий висновок має квазінормативний характер і фактично виконує функцію прецеденту в системі українського цивільного процесу.

2. Верховний Суд формує правову позицію, яка повинна враховуватись іншими судами під час вирішення аналогічних правовідносин. Проте чинне законодавство не містить ані чіткого поняття правового висновку, ані уніфікованого підходу до його структурування, що ускладнює його ідентифікацію у текстах рішень.

3. Розмежування між *ratio decidendi* та *obiter dictum*, відсутність якого є однією з ключових проблем, спричиняє фрагментарність та непослідовність правозастосовної практики. Це, у свою чергу, призводить до нерівного ставлення до сторін у схожих правових ситуаціях, порушуючи принцип правової рівності та справедливості.

4. Правові висновки мають безпосередній вплив на реалізацію процесуальних прав сторін, зокрема права на справедливий суд (ст. 6

Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), права на ефективний захист та права на доступ до правосуддя. Саме від єдності судової практики залежить не лише якість правосуддя, а й ступінь довіри до судової влади.

5. Існуючий механізм врахування правових висновків вимагає суттєвого вдосконалення. Зокрема, необхідно:

- закріпити у законі чітке визначення правового висновку та його складових;
- запровадити обов'язкову структурну уніфікацію мотивувальної частини рішень Верховного Суду;
- розробити методичні настанови для судів щодо тлумачення та ідентифікації висновків;
- забезпечити доступ до централізованої бази правових висновків із зазначенням їх актуальності, дати формування та контексту правовідносин;
- врегулювати питання відступу від правових висновків з урахуванням змін законодавства, нових соціальних викликів та конституційної динаміки.

Таким чином, правовий висновок Верховного Суду необхідно розглядати не лише як засіб судової інтерпретації, але і як дієвий елемент механізму забезпечення ефективного, справедливого та передбачуваного судочинства. Його належне нормативне оформлення, доктринальне осмислення та практична імплементація мають стати одним із ключових напрямів подальшого реформування судової системи України.

Перспективи подальших досліджень слід зосередити на:

- розробці законодавчих моделей формалізації правових висновків;
- порівняльному аналізу застосування аналогічних інструментів у правових системах держав континентального та прецедентного типів;

- впливі правових висновків на юридичну практику, підготовку адвокатів і суддів, зокрема у контексті реалізації професійного стандарту належного обґрунтування правової позиції;
- вивченні судової практики щодо допустимості та меж відступу від висновків ВС у світлі рішень ЄСПЛ.

Ці напрями є актуальними як у теоретичному, так і в практичному аспектах і потребують міждисциплінарного підходу за участі правників, науковців, суддів, адвокатів і законодавців.

Література

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Берназюк О.О. Проблеми формування єдності судової практики в контексті застосування правових позицій Верховного Суду. *Вісник Верховного Суду*. 2021. № 4. С. 14–21.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV.
4. Рябченко Ю.Ю. Судова правотворчість: теоретико-методологічні засади. *Право України*. 2020. № 7. С. 34–42.
5. Пільков К.М. Єдність судової практики та роль Великої Палати Верховного Суду: сучасний стан і перспективи розвитку. *Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Київ, 2022. С. 65–69.
6. Харитонов О.І., Онопченко Н.М. Судова правотворчість: нові виклики для науки і практики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 2. С. 22–30.
7. Грошев Ю.М. Джерела права в умовах трансформації правової системи України. *Теорія і практика правознавства*. 2020. № 1(19). С. 47–53.

8. Тертишник В.І. Правова природа правових позицій Верховного Суду: проблеми теорії і практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2022. № 5. С. 27–33.

9. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII (зі змінами).

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01.06.2021 у справі №9901/30/21. [Єдиний державний реєстр судових рішень].

11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Beian проти Румунії» (№ 1) від 06 грудня 2007 року, заява № 30658/05.

References

1. Constitution of Ukraine. Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No. 30. Art. 141.

2. Bernazyuk O.O. Problems of Ensuring the Unity of Judicial Practice in the Context of Applying the Legal Positions of the Supreme Court. Bulletin of the Supreme Court. 2021. No. 4. P. 14–21.

3. Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of 18.03.2004 No. 1618-IV.

4. Riabchenko Yu.Yu. Judicial Law-Making: Theoretical and Methodological Foundations. Law of Ukraine. 2020. No. 7. P. 34–42.

5. Pilkov K.M. Unity of Judicial Practice and the Role of the Grand Chamber of the Supreme Court: Current State and Prospects for Development. Collection of Abstracts of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. Kyiv, 2022. P. 65–69.

6. Kharitonov O.I., Onopchenko N.M. Judicial Law-Making: New Challenges for Science and Practice. Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. 2021. No. 2. P. 22–30.

7. Hroshevyi Yu.M. Sources of Law under the Conditions of Transformation of the Legal System of Ukraine. Theory and Practice of Jurisprudence. 2020. No. 1(19). P. 47–53.

8. Tertyshnyk V.I. Legal Nature of the Supreme Court's Legal Positions: Theoretical and Practical Issues. Entrepreneurship, Economy and Law. 2022. No. 5. P. 27–33.

9. Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" of 02.06.2016 No. 1402-VIII (as amended).

10. Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court of 01.06.2021 in case No. 9901/30/21 [Unified State Register of Court Decisions].

11. European Court of Human Rights, Beian v. Romania (No. 1), no. 30658/05, Judgment of 6 December 2007.